

HÜRREM
IDAMAA VALITSEJANNA

Leslie Peirce, üks maailma tunnustatumaid Osmanite impeeriumi ajaloolasi, on koostanud haarava ja ääretult põhjaliku eluloo, keskendudes ühele 16. sajandi kõige salapärasemale isikule: Hürremile, orjatarile, kes valitses lõpuks sultan Suleiman Toreda kõrval Osmanite impeeriumi. Peirce'i peetakse õigustatult Osmanite haaremi ülipõneva valdkonna eksperdiks ning pole kedagi teist, kes suudaks aidata meil paremini mõista, kuidas kerkis Hürrem sultani haaremist üheks oma aja mõjuvõimsamaks poliitiliseks tegelaseks. Raamatut tasub lugeda kõigil, kes on huvitunud Türgi, Osmanite impeeriumi ja islamiusulise Lähis-Ida ajaloo sügavamatest tagamaadest.

Larry Wolff, „The Singing Turk“ autor

HÜRREM

IDAMAA VALITSEJANNA

KUIDAS EUROOPA PÄRITOLU ORJATARIST
SAI OSMANITE IMPEERIUMI
SULTANIEMAND

LESLIE PEIRCE

Inglise keelest tõlkinud
Krista Eek

 TÄNAPÄEV

Originaali tiitel:
Leslie Peirce
Empress of the East
Basic Books, 2017

© Leslie Peirce, 2017

See teos on ilmunud koostöös kirjastusega Basic Books,
mis on Hachette Book Group Inc'i kuuluva Perseus Books LLC filiaal

Eestikeelne tõlge © Krista Eek ja Tänapäev AS, 2018

Toimetanud Siiri Rebane
Kujundanud Margit Randmäe
Kaanekujundus Liis Karu

ISBN 978-9949-85-296-3

www.tnp.ee
Trükitud AS Printon trükikojas

*Joanne'ile, Lyndale, Nancyle, Lindale
ja Jude'i mälestuseks*

Seesinane naisterahvas, kes oli olnud veel hiljuti orjapiiga, kuid oli saanud nüüd Ida suurimaks valitsejannaks, kes kümbleb kõiksugu maistes õndsustes, tema iga südamesoov täidetud, ei soovinud ei midagi muud, kui leida viisi, kuidas Türgi impeerium saaks pärast Solymani surma ühe tema poja valitsemise alla.

Richard Knolles,
„The Generall Historie of the Turkes“ (1603)

SISUKORD

ALGUS

1. Vene konkubiin	11
2. Röövimine	24
3. Vanas serailis	40
4. Emaduse poliitika	69
5. Armastajad ja lapsevanemad	91

VÄLJAKUTSED

6. Hürremi rivaal	107
7. Täisiga	130
8. Uue palee valitsejanna	155
9. Kaks soosikut	182
10. Maine rajamine	212

POLIITIKA

11. Perekonnaasjad	245
12. Kodus ja välismaal	267
13. Taastumine	292
14. Troonivõitlus	318
15. Viimased aastad	345

Epiloog	373
---------	-----

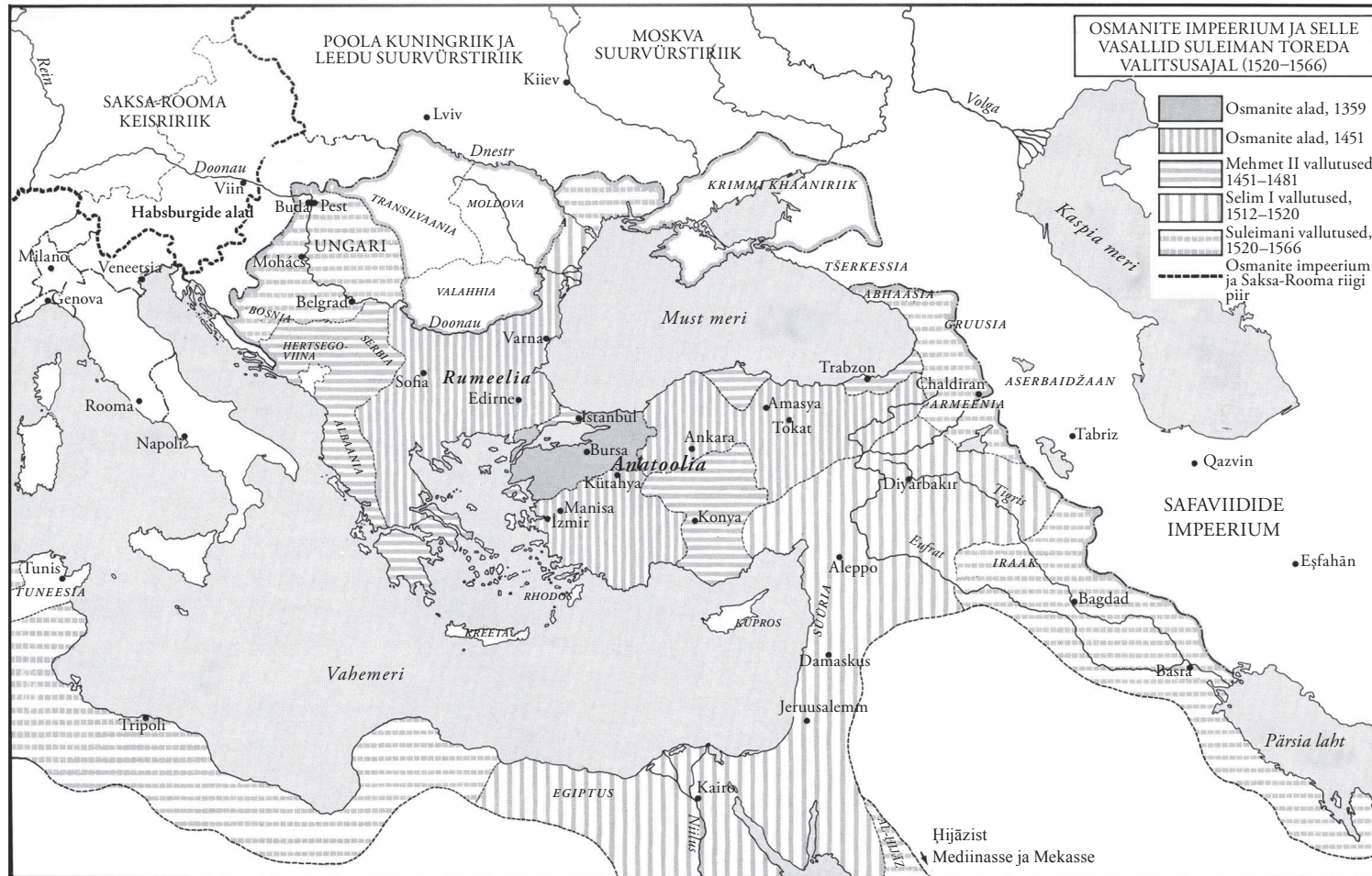
<i>Tänusõnad</i>	390
------------------	-----

<i>Kes on kes ja mis on mis</i>	393
---------------------------------	-----

<i>Illustratsioonid</i>	398
-------------------------	-----

<i>Bibliograafia</i>	400
----------------------	-----

<i>Märkused</i>	411
-----------------	-----

ALGUS

VE NE KONKUBIIN

Sel nädalal leidis siin linnas aset vägagi erakordne sündmus, sultanite ajaloos täiesti ennenägematu. Suurvalitseja Suleiman võttis omale emandaks Venemaal pärit orjatüdruku. ... Abielust räägitakse palju, kuid keegi ei oska öelda, mida see tähendab.

Genova San Giorgio panga teade,
Istanbuli esindajalt¹

VE NE ORI oli olnud Suleiman I Toreda konkubiiniks juba viisteist aastat, enne kui 1536. aastal toimusid majesteetlikud pulmad. Nagu kõik Osmanite sultanite konkubiinid, nii ei olnud ka tema sünnipäraselt ei türklane ega moslem. Kodumaalt röövitud noor tüdruk näitas, et on kohanemisvõimeline ja kiire taibuga, õppides selgeks reeglid, kombed ja poliitika, mis viisid ta tundmatusest sultani voodisse. Temast sai kiiresti Suleimani lemmik – see hämmastas nii sultani õukonda kui ka avalikkust. Osmanite impeeriumi sultanid ei tõstnud oma konkubiine favoriitidena esile, ükskõik kui palju nad neist aastate jooksul ka hoolima ei hakanud. Suleiman ja Hürrem said kiiresti kuus last, neist viis pojad. Mõned arvasid, et Hürrem kasutas võrgutuskunsti, isegi

nõiajooke, et manada esile armastust, mida Suleiman näis naise vastu tundvat. Teda kutsuti seetõttu isegi nõiaaks.

Valitsejapaar kummutas üheskoos ühe tõekspidamise teise järel. Hürrem oli esimene Osmanite konkubiin, kes abiellus oma isandaks oleva sultaniga. Ta oli ka esimene naine, kes tegi end avalikult silmapaistvaks. Just Hürrem tegi sultanihaaremist, mis oli olnud lihtsalt sealsete naiste elupaik, poliitilise mõjuvõimuga asutuse. Tema jälgedes astunud naised asusid Osmanite poliitikas mõjuvõimsatele positsioonidele, teenides oma poegi nõuandjatena ja valitsedes 17. sajandil riiki asevalitsejatena. Kui Hürrem 1558. aastal suri, jättis ta endast maha käegakatsutava pärandi: tema heategevusliku töö tulemusena oli rajatud mitmeid ühiskondlikke asutusi nii Osmanite pealinnas Istanbulis kui ka mujal impeeriumis – see oli järjekordne märk traditsioonist eemaldumisest.

Kuigi Osmanite impeeriumis ei eksisteerinud ametlikku keisrinna positsiooni, siis täitis Hürrem seda rolli kõiges peale nime, olles vääriliseks vasteks kõigile teistele Euroopa suurtele valitsejannadele ja monarhide kaasadele, kes temaga 16. sajandit jagasid. Kuid see, mida võib nimetada vaid Suleimani ja Hürremi valitsuseks – valitsussuhe, mis ei kordunud Osmanite riigis enam kunagi –, ning selle radikaalne loomus tegid Hürremist vastuolulise figuuri juba tema eluajal. Vaidlused tema koha üle Osmanite ajaloos kestavad siiani.

Hürremi tegelik nimi on teadmata. Samuti ei ole me kindlad tema täpses sünnikohas, sünniajas ega tema vanemate nimedes. Kuid ajaloolised kuuldused on tema puhul tõenäoliselt tõesed tänu intensiivsele huvile, mida tundsid tema vastu Osmanite riigi välisvaatlejad, näiteks eelmainitud Genova pankur. Tänapäevase üldlevinud käsitluse kohaselt pärines ta Ruteeniast, Vana-Vene riigist – tänapäeva Ukrainasse jäävalt suurelt alalt –, mida valitses toona Poola kuningas. Tema päritolust huvitunud eurooplased kutsusid teda nimega Roxelana – „Ruteenlanna“.

Noore vangi Osmanite-päraseks nimeks oli Hürrem, mis tähendab pärsia keeles kedagi rõõmsameelset või naervat; kuid kuigi ta elas selle nimega kogu ülejäänud elu, ei kutsunud pea keegi peale Suleimani teda Hürremiks. Mõjuvõimsaid inimesi tunti toona nende tiitlite järgi. Oma alamate jaoks oli Suleiman padišahh, valitseja. Monarhi ainsa kaasana sai Hürrem tiitliks *haseki*, lemmik. Kui Suleiman ta orjusest vabastas ja temaga abiellus, siis sai temast *haseki sultan* (sõna „sultan“ lisamine naise nimele või tiitlile viitab tema kuuluvusele dünastiasse). Selles raamatus kutsutakse teda Hürremiks,² kuigi väljaspool Osmanite riiki tunti teda ja mäletatakse siiani Roxelana nime all.

Mõnede Osmanite hilisema uskumuse kohaselt oli Hürrem ühe õigeusu preestri tütar – vähemalt rääkisid nad seda ühele Poola suursaadikule, kes 1620. aastatel Istanbuli külastas. Ent ainsaks täiesti kindlaks noore vangi kohta käivaks faktiks on, et ta pärines kristlaste perest. 15. sajandi algusest saadik olid kõigi sultanite järeltulijate emadeks kristlastena sündinud naised, kes rööviti impeeriumi piirialadelt või kaugemaltki. Need vangistatud naised pöörduti islami usku ja assimileeriti Osmanite kultuuri enne, kui neist valiti välja potentsiaalsed sultanilaste emad. Võõramaa konkubiinide eelis seisnes selles, et nad ei olnud seotud mõjuvõimsate Osmanite perekondadega, kes oleks võinud valitseva dünastia ülemvõimu kõigutada.

Hürremil oli õnne: ta valiti konkubiiniks vaid paar kuud pärast Suleimani troonileasumist impeeriumi kümnendaks sultaniks 1520. aasta septembris. Suleiman oli kakskümmend kuus, Hürrem umbes seitseteist. Suleimanil oli olnud enne troonile tõusmist teisigi konkubiine, kuid Hürrem oli tema pika valitsusaja esimene partner ning naisel õnnestus seda positsiooni säilitada kuni oma surmani.

Hürrem oli ellujääja. Tõsiasi, et ta suutis noore tüdrukuna saada üle oma vangistuse vägivaldsuse traumast, ei olnud sugugi väike

saavutus. Ta suutis läbida ohtliku teekonna kodumaalt kaugesse Osmanite pealinna, kus alustas oma elu järgnevat hämmastavat etappi. Osmanite poolt talle antud nimi viitab, et ta suutis manada oma saatusele ette rõõmsameelse ilme. Hürremi võime ellu jääda tõstis ta peagi kõrgemale enamiku orjataride saatuseks olevast lihtorjusest. Ta õppis kiiresti lugema poliitilist ja seksuaalset dünaamikat valitseja haaremis, sultani naissugulaste, konkubiinide, laste ja nende rohkete teenijate privaatses maailmas. Hürremi sarmikus ja taip võimaldasid tal saada jagu konkurentidest haaremis ning saavutada senitundmatut edu, saades esiti sultani lemmikuks ja seejärel tema abikaasaks.

Hürrem ja Suleiman purustasid traditsiooni, luues tuumikpere polügaamses maailmas. Enne seda oli monarhia konkubiinidel olnud üksainus väga spetsiifiline ülesanne. Kui konkubiin oli Osmanite printsile või sultanile sünnitanud poja, siis oli tema ainsaks edasiseks kohuseks töötada poja tulevase poliitilise edu nimel. Seesugune asjakorraldus vältis võimalikku konflikti, sest poja sünd

Noore Hürremi portree pealkirjaga „Roxelana, Suleimani naine“. Veneetsia koolkond, 16.–17. sajand.

lõpetas ema seksuaalse suhte oma isandaga. Ei olnud oluline, kas nende suhe oli olnud ajendatud kirest, sest kehtis traditsioon, et üks naine ei tohtinud isandale rohkem lapsi sünnitada. Isand liikus edasi uue konkubiini juurde, ema jäi aga pojaga, tema kohuseks laps üles kasvatada ja olla tema saatjaks, ükskõik millist kauget provintsi poeg hiljem valitsema saadeti.

Selline järglaste saamise tava tegi sügavamate ja kestvamate suhete tekkimise pea võimatuks. Ainult siis, kui konkubiin sünnitas esiteks ühe või mitu tüdruku, võis isand lubada endale temaga suhte jätkamist – vähemalt senikaua, kuni naine sünnitas poja. Hollywoodi stereotüübid himuratest sultanitest ja tervest karjast nende rammetutest seksinäljas orjataridest pidasid Osmanite puhul vaid harva paika. Dünastia meeste jaoks kujutas seks naudingu kõrval ka poliitilist kohust. Nagu kõigi päriliku võimuga dünastiate puhul, nii sõltus ka nende püsijäämine andekate ning valitsemiseks sobivate printside sigitamisest. Mis konkubiinidesse puutub, siis olid nad seksuaalsed olendid vaid oma karjääri ühe etapi vältel, emad aga kogu ülejäänud elu. Hürrem oli mõlemat.

Sultanite konkubiinid pidid olema veetleva väljanägemisega, sest iha äratamine oli kriitilise tähtsusega. (17. sajandil seadis näiteks ühe vastselt kroonitud sultani vastumeelsus naiste suhtes Osmanite riigi püsijäämise ajutiselt ohtu.) Kuid konkubiinidel pidi olema ka teravat mõistust ja poliitilist intelligentsi, et oma poega ääretult konkurentsitihedas maailmas edukalt toetada. Tütred vajasisid samuti nutikaid emasid, kes suudaksid neist kasvatada dünastiale väärilised printsessid ja lojaalsed liitlased oma vennale. Osmanid uskusid, et kõik printsid – välja arvatud füüsiliste ja vaimsete puuetega järeltulijad – sündisid õigusega pärida oma isa trooni. Selles osas erinesid nad oma Euroopa kolleegidest, kes järgisid esmasünniõigust, andes vaid vanimale järeltulijale õiguse valitseda. Osmanite arusaama kohaselt selgitas omavaheline võitlus printside hulgast

välja just selle troonipärija, kes suutis impeeriumi kõige paremini valitseda ja kaitsta ning selle jaoks uusi territooriumeid vallutada.

Hürremi esimese lapse, poeg Mehmeti sünd 1521. aastal tõukas naise sellesse ajuti metsikusse maailma. Võitlus trooni nimel nõudis, et sultani pojad oleks valmis surmani võitlema ning seetõttu sigitati printse au nimel, et nad saaksid end ohverdada nende esivanemate poolt vaevaga ehitatud impeeriumi tulevase hiilguse eest. Teoorias oli see dünastiasisene vägivald institutsionaliseeritud ja mõeldud võimuvaakumite puhuks. Konfliktid pidid piirnema ainult valitseja perekonnaga, säästes elanikkonda suurest ja kroonilisest kodusõjast – nagu Inglismaa troonipretendentide vahel lahvatanud Rooside sõda seda oli. Süsteem töötas, sest vennalik konkurents oli tootnud rea ääretult andekaid valitsejaid. Kuid vägivald levis ajuti ka rahva sekka.

Tapetud printside emade kanda jäi sellise vennatapusüsteemiga kaasnev eluaegne lein. Sultanaat ei saanud taolist saatust määrata suursugustest peredest pärit naistele. Orjadest konkubiine võis aga värvata ohtlikku – kuigi ülendavasse – printsi ema ametisse. Kui Hürremit ei oleks õnnestunud oma printse kaitsta, siis oleks ta pidanud oma õlul kandma enam kui ühe poja surma. Printsessi emana ei oleks teda aetud Istanbulist minema poliitilisse eksiili, kuid ta oleks pidanud kannatama häbi, mida tõi endaga teadmine, et mõni teine naine oli ülendatud Osmanite impeeriumi sultani ema kõrgele positsioonile. Mehmeti sünni ajaks oli Hürrem kindlasti teadlik oma kohusest olla edukas, kuigi on ebatõenäoline, et ta oskas ennustada, kui kaugelt võis see ta tegelikult viia.

Sultani alamad olid Hürremi erakordse karjääri veidrustest segaduses, täpselt nagu välisdiplomaadidki. Ta ei jätkanud sultaniga mitte ainult intiimsuhteid, vaid sünnitas talle ka rohkem kui ühe poja, kellel ta pidi aitama võimu pärida. Avalikkus oli harjunud vanade traditsioonidega. (Osmanite jaoks kattusid traditsiooni ja seaduse

sõnavara.) Polnud üllatav, et paljud pooldasid Suleimani vanimat poega Mustafat ja poisi ema Mahidevrani. Mustafa oli sündinud, kui Suleiman oli olnud veel prints ning allunud järglaste saamise üldtunnustatud reeglitele. Sultaniks saades oli Suleiman aga neid reegleid rikkunud. Inimeste kahtlused keskendusid Hürremile, sest võimsa valitseja kahtlustamine ei oleks olnud sugugi sobilik. Orjal ei olnud aga peret ega auväärset suguseltsi teda kaitsmas.

Terves maailmas oli aeg küps kuningannade süüdistamiseks. Hürremi pulmapidustustega samal aastal, 1536. aastal, lasi Tudorite dünastia kuningas Henry VIII hukata oma naise Anne Boleyni, keda ta süüdistas enda äranõidumises – see tähendab, et Anne oli sündinud teda väidetavalt pettuse abil endasse armuma.³ Suleiman ei süüdistanud Hürremit kunagi sellises pettuses ega jaganud ka Henry saatust, kes ei suutnud oma favoriidilt meessoost järglasi saada. Sellegipoolest võis Hürrem mõista Anne'i dilemmat, sest impeeriumi avalikkus võrdles teda Mahidevrani, eelistades viimast, kes oli olnud tema eelkäijaks sultani konkubiinina, täpselt nagu Inglismaa elanikud võrdlesid Anne'i Henry esimese abikaasaga, Aragóni Catherine'iga, kellest kuningas oli lasknud end lahutada. Näis, et võimukate meeste ülevoolavad tunded pidid olema nende armukeste süü. Isegi Egiptuse viimast Ptolemaioste dünastia vaaraod Kleopatrat mäletatakse peaaesjalikult tema ande poolest pimestada suuri Rooma väejuhte.

Ajalugu on Hürremit kohelnud üleolevalt, sest mitte keegi ei ole veel jutustanud tema erakordse elu lugu konkubiini vaatepunktist. Peale Suleimani ei ole mitte keegi, kes Hürremist on kirjutanud, temaga kunagi kohtunud. Sultan koostas oma lemmiknaisele arvukalt armastusluulet, kuid mitte ükski tema kirjadest, mida ta naisele oma pikkade sõjaretkede ajal saatis, pole säilinud. Kui sultani alamad võisid olla väga häälekad sultanite ja printside kaasade suhtes, vaikisid Osmanite kroonikud ja kirjutajad temast, sest ühiskonna reeglid ei kiitnud heaks teise mehe majapidamisse

kuuluvast naisest rääkimist, eriti kui tegu oli valitseja naisega. Seltsamal põhjusel ei tea me, milline Hürrem tegelikult välja nägi, kuigi kunstnikud on püüdnud teda enam kui korra ette kujutada ja maalida. Teisalt kirjutasid Osmanite riigi sündmusi jälgivad eurooplastest vaatlejad – suursaadikud, kaupmehed, rändurid ja endised vangid – pikki kirjeldusi sultanist, tema paleedest – serailidest –, tema lastest ja nende emadest. Nende huvi dünastia naiste vastu piirdus aga poliitika ja võimuga (sealhulgas ka seksuaalse võimuga). Nad ei maininud pea kunagi pingutusi, mis võisid teenida Hürremile kodumaal rohkem imetlejaid kui halvustajaid – näiteks tema rohkeid filantroopilisi ettevõtmisi impeeriumi mitmetes osades.

Selle raskesti tabatava naise elu ilmestavad mitmed tühimikud. Käesolev raamat ei suuda neid kõiki täita, kuigi saab pakkuda ja pakubki tõenäosusi ning visandab võimalusi. Õnneks jättis Hürrem ise endast maha mõningaid ülestähendusi. Kuigi säilinud on vaid väike hulk kirju, mida ta Suleimanile saatis, siis katavad need nelja aastakümnet alates 1520. aastatest, mil naine oli omandanud suhtlemiseks piisava türgi keele oskuse, kuni 1550. aastateni, mil temast oli saanud vilunud poliitik. Tema elav ja südamlük proosa aitab meil mõista, miks ta sai endale nimeks „rõõmsameelne“. Hürrem näitas end kindlameelse ja ambitsioonika naisena, kuid ei kaotanud kunagi oma mänglevat külge.

Hürremi loomust on võimalik põgusalt märgata ka põhikirjades, mida ta oma heategevuslike asutuste jaoks koostas. Kuigi need ei ole nii intiimsed kui ta kirjad, siis paljastavad need, milline oli tema isiklik arusaam islami kohusest jagada almust. Ta nõudis korduvalt, et tema heategevuslike asutuste töötajad oleks täpselt sama pühendunud abivajajate lahkele ja hoolivale kohtlemisele kui neile abi jagamisele. Tema eriline heasoovlikkus orjade vastu viitab, et ta ei unustanud kunagi oma minevikku.

Sultani abikaasa positsioonile tõustes mõistis Hürrem, et peab jagama märgataval määral almust. Osmanite impeeriumi elanik-

konna moodustasid pea eranditult kolme suure monoteistliku Lähis-Idast pärineva religiooni järgijad – juudid, kristlased ja moslemid – ning kõigi nende religioonide keskseks töökspidamiseks ja kohuseks oli almuste andmine. Hürrem näis selle kohuse täiel rinnal omaks võtvat. Samas oli ta aga piisavalt kaval mõistmaks, et lihtinimeste suhtes lahkuse demonstreerimine oli kõige efektiivsemaks strateegiaks, mille toel koguda austust ja tänulikkust, mis võiksid tema ebatavalise karjääriga kaasnevaid negatiivseid kõrvalmõjusid korvata.

Oma elu jooksul toetas Hürrem mošeede, koolide, supikööride, rändurite ja palverändurite öömajade, sufide hoonete, pühakute mälestusmärkide, avalike saunade ehk *hamam*'ide ning ühe oma aja kohta vägagi moodsa haigla rajamist. Printsides ja printsessides emad olid ka enne teda tegelenud märkimisväärsete filantroopiliste ettevõtmistega, kuid Hürremi saavutused ületasid märgatavalt varasemate Osmanite naiste saavutusi nii mahu kui ka ulatuse mõttes. See oli eeskujuks tulevastele dünastia naistele, nirisedes vaikselt läbi eliitringkondade naistenii tuhandetes Osmanite linnades ja asulates. Mitmed Hürremi rajatud hooned on säilinud tänapäevani, nagu ka paljud tema tööst inspireeritud hooned.

Ruteenia neidis alustas oma karjääri õnnetu noore tüdrukuna, kes tõmmati vägisi Osmanite dünastia keerukasse poliitikasse. Olles jäänud ilma oma sünniperest, püüdis ta ülejäänud elu jooksul täita saavutamatu näivat ülesannet kaitsta oma uut Osmanite peret. Kuid koduse idülliloomine ei olnud kerge, kui majesteetliku ema roll nõudis sekkumist troonivõitluse reeturlikku poliitikasse oma poja kasuks. Poegade kaitsmine pidi seadma ta vastamisi Mustafa ja tolle ema Mahidevraniga. Mehmetist kuus aastat vanemal Mustafal oli edumaa. Kaheteistkümnendaks eluaastaks oli ta juba sõdurite hulgas populaarne. Osmanite armee, eriti kuulsad janitšarid (jalaväelased), ähvardasid aeg-ajalt oma tahet poliitikas peale suruda.